त्मजः। देवापिः शान्तनुस्तस्य बाह्लीक इति चात्मजाः। पितुराज्यं परित्यज्य देवापिस्तु वनं गतः। अभवच्छान्तनूराजा प्राङ्महाभिषसंज्ञितः। समा द्वादश तद्राज्ये न ववर्ष यदा विभुः। शान्तनुर्ब्राह्मणैरुक्तः परिवेत्ता यदभ्यटक्। राज्यं देह्यग्रजायाशुपरं राष्ट्रविवृद्धये। एवमुक्तो द्विजैर्ज्येष्ठं छन्दयामास सोऽब्रवीत्। नाहं राजा त्वमेवाङ्ग विप्रान् दृष्टौ दृणु! प्रभो। तन्मन्त्रिप्रहितैर्विप्रैर्वेदादुविभ्रंशितोगिरा। वेदवादातिवादान् वै ततो देवो ववर्ष ह। देवापिर्योगमास्थाय कलापग्राममास्थितः। सोमवंशे कलौ नष्टे कृतादौ स्थापयिष्यति" भाग०९,२२, १२ श्लो०। ऋष्टिषेणशब्दस्यावयवार्थो निरु० दर्शितो यथा "आर्ष्टिषेण ऋष्टिषेणस्य पुत्रः दृषितसेनस्येति वा। सेना सेश्वरा समानगतिर्वा। पुत्रः पुरु त्रायते निपरणाद्वा पुन्नरकं ततस्त्रायते इति वा"।

ऋष्य पु० ऋष-हिंसायां कर्मणि क्यप् अन्नग्रादि० यत् नि०। "ऋष्योनीलाण्डकोलोके सरोष इति कीर्त्तितः" इत्युक्ते मृगभेदे।

ऋष्यकेतु पु० अनिरुद्धे त्रिका०। ऋष्यकेतनादयोऽप्यत्र।

ऋष्यगता स्त्री ऋष्यइव गता प्राप्ता। ऋष्यप्रोक्ताद्वृक्षे शब्दरत्ना०

ऋष्यगन्धा स्त्री ऋष्यस्य गन्ध इव गन्धो यस्याः। १हृद्दारके वृक्षे। २क्षीरविदार्यां ३महाश्वेतायाम्।

ऋष्यजिह्व न० सुश्रुतोक्ते महाकुष्ठरोगभेदे। सुश्रुते। "अथ महाकुष्ठानि" इत्युपक्रम्य "तत्र महाकुष्ठान्यरुणौदुम्बरर्ष्यजिह्वकपालकाकणपुण्डरीकदद्रव इति" विभज्य। तत्र "वातेनारुणं, पित्तेनौदुम्बरर्ष्यजिह्वकपालकाकणानि। श्लेष्मणा पौण्डरीकं दद्रुकुष्ठञ्चेति" तन्निदानसङ्ख्या "ऋष्यजिह्वाप्रकाशखरत्वानि ऋष्यजिह्वानि" लक्षितम्।

ऋष्यप्रोक्ता स्त्री ऋषिभिरप्रोक्ता ऋष्य इव प्रोक्ता इति वा। १शतावर्याम्, २अतिबलायाम्, ३मूर्वाशिम्बीवृक्षे च। "ऋष्यप्रोक्ता वयस्था च" सुश्रु०।

ऋष्यमूक पु० ऋष्यो मृगो मूको यत्र। ऋष्यमूकस्तु पम्पायाः पूरतः पुष्पितद्रुमः" इति रामायणोक्ते पम्पासरोऽन्तिकस्थे पर्वतभेदे "ऋष्यमूकमगात् कपिः" भट्टिः अयञ्च पर्वतः कूर्मविभागे दृश्य० दक्षिणस्थतयोक्तः "अथ दक्षिणेन कङ्केत्युपक्रम्य "क्रौञ्चद्वीपजटाधरकार्ष्ये ऋष्यमूकञ्च"।

ऋष्यशृङ्ग पु० ऋष्यस्य मृगभेदस्य शृङ्गमिव शृङ्गमस्य। विभाण्डकमुनिपुत्रे लोमपादराजकन्यायाः शान्तायाः पत्यौ ऋषिभेदे तस्योत्पत्त्यादि भा०व० ११० अ० उक्तं यथा। "विभाण्डकस्य विप्रर्षेस्तपसा भावितात्मनः। अमोघवीर्य्यस्य सतः प्रजापतिसमद्युतेः। शृणु पुत्रो यथा जात ऋष्यशृङ्गः प्रतापवान्। महर्षेस्तस्य महातेजा बालः स्थविरसम्मतः। महाह्रदं समासाद्य काश्यपस्तपसि स्थितः। दीर्घकालं परिश्रान्त ऋषिः स देवसम्मतः। तस्य रेतः प्रचस्कन्द ह्रदाम्भसि सुवर्चसीम्। अम्भूपस्पृशतो राजन्! मृगी तच्चापिबत्तदा। सह तोयेन तृषिता गर्भिणी चाभवत्ततः। सा पुरोक्ता भगवता ब्रह्मणा लोककर्त्तृणा। देवकन्या मृगी भूत्वा मुनिं त्वथ विमोक्ष्यसि। अमोघत्वाद्विधेश्चैव भावित्वाद्दैवनिर्म्मितात्। तस्यां मृग्यां समभवत्तस्य पुत्रो महाऋषिः। ऋष्यशृङ्गस्तपोनित्यो वन एवाभ्यवर्त्तत। तस्यर्षेः शृङ्गं शिरसि राजन्नासीन्महात्मनः। तेनर्ष्यशृङ्ग इत्येवं ततः स प्रथितोऽभवत्। न तेन दृष्टपूर्व्वोऽन्यः पितरन्यत्र मानुषः। तस्मात्तस्य मनो नित्यं ब्रह्मचर्य्येऽभवन्नृप। एतस्मिन्नेव काले तु सखा दशरथस्य वै। लोमपाद इति ख्यातो अङ्गानामीश्वरोऽभवत्। तेन कामात् कृतं मिथ्या ब्राह्मणस्येति नः श्रुतम्। स ब्राह्मणैः परित्यक्तस्तदा वै जगतः पतिः। पुरोहितापचाराच्च तस्य राज्ञो यदृच्छया। न ववर्ष सहस्राक्षस्ततोऽपीड्यन्त वै प्रजाः। स ब्राह्मणान् पर्य्यपृच्छत्तपोयुक्तान्मनीषिणः। प्रवर्षणे सुरेन्द्रस्य समर्थान् पृथिवीपते!। कथं प्रवर्षेत् पर्जन्य उपायः परिदृश्यताम्। तमूचुर्नोदितास्तेन स्वमतानि मनीषिणः। तत्र त्वेको मुनिवरस्तं राजानमुवाच ह। कुपितास्तव राजेन्द्र! ब्राह्मणा निष्कृतिं चर। ऋष्यशृङ्गं मुनिसुतमानयस्व च पार्थिव!। वानेयमनभिज्ञञ्च नारीणामार्जवे रतम्। स चेद्वनचरेद्राजन् विषयं ते महातपाः। सद्यः प्रवर्षेत् पर्जन्य इति मे नात्र संशयः। एतच्छ्रुत्वा वचो राजन्! कृत्वा निष्कृतिमात्मनः। स गत्वा पुनरागच्छन् प्रवृद्धेषु द्विजातिषु। राजानमागतं श्रुत्वा प्रतिसंजहृषुः प्रजाः। ततोऽङ्गपतिराहूय सचिवान्मन्त्रकोविदान्। ऋष्यशृङ्गागमे यत्नमकरोन्मन्त्रनिश्चयम्। सोऽध्यगच्छदुपायन्तु तैरमात्यैः सहाच्युत!। वारस्त्रीरत्नमर्थञ्च नीत्यां च परिनिष्ठितैः। तत आनाययामास वारमुख्या महीपतिः। वेश्याः सर्वत्र निष्णाताश्चा उवाच स पार्थिवः। ऋष्यशृङ्गमृषेः पुत्रमानयध्वमुपायतः। लोभयित्वाभिविश्वास्य विषयं मम शोभनाः!"।

तद्वेश्याभिस्तस्य तस्योपहरणमुपवर्णयं "ततो राजन्!